

Halina Karaś
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
h.a.karas@uw.edu.pl

CZASOWNIK *KNYSIĆ* I JEGO DERYWATY PREFIKSALNE W GWARZE OKOLIC BIECZA NA POGÓRZU NA TLE INNYCH GWAR

Słowa kluczowe: leksyka gwarowa, gwary małopolskie, semantyka, etymologia
Keywords: dialectal lexis, dialects of Lesser Poland, semantics, etymology

1. Wprowadzenie

Czasowniki *knysić* / *knysać*, ich warianty i derywaty przytoczone jako przykłady dialektyzmów przydatnych w badaniach historycznojęzykowych (zob. Karaś 2024: 104–107) stanowią prawdziwą zagadkę językoznawczą. Są to wyrazy o niejasnej genezie, bardzo zróżnicowane formalnie i semantycznie, słabo udokumentowane, ale kiedyś szeroko znane i używane, jak wynika z badań terenowych i kwerend słownikowych. Mają one zasięg prawie ogólnomałopolski, a gdy weźmiemy pod uwagę postacie z morfemem *się* (*knysać się*, *knysić się*) oraz dawne i współczesne poświadczenia rdzenia *knys-/knysz-* w nazwach własnych, zwłaszcza miejscowych i osobowych, to widać, że omawiany czasownik mógł mieć zasięg prawie ogólnogwarowy (Wielkopolska, Małopolska, Mazowsze, pogranicze Śląska z Małopolską). Jest to rdzeń na tyle dawny, poświadczony też w innych językach słowiańskich, iż możliwe są jakieś nawiązania do czasów pogańskich (SEBań I: 733).

Dotychczas wyraz *knysić* nie był przedmiotem zainteresowania dialektologów. Doczekał się jedynie krótkiego opisu w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Franciszka Sławskiego (SESł II: 292). Celem artykułu jest zatem omówienie

czasownika *knysić* (*się*) i prefiksalnych formacji pochodnych: *naknysić*, *poknysić*, *sknysić*, *sknysić się*, *uknysić*, *wyknysić*, *zaknysić* występujących w gwarze okolic Biecha i Gorlic na Pogórzu (wsie: Bugaj, Sitnica, Kwiatonowice, Strzeszyn, Raławice, Rożnowice, Szymbark) oraz ich wariantów fonetycznych i morfologicznych typowych dla innych gwar małopolskich (por. np. *knysać* / *knyszać* / *kniysać* / *klysać* / *kłytać* / *kmysać* / *knytać* i derywaty przedrostkowe). Przeprowadzono również badania porównawcze w 35 miejscowościach historycznej Małopolski¹ i dokonano kwerendy różnych źródeł, głównie leksykograficznych.

Uwzględniono słowniki ogólnogwarowe (SKarł, MSGP) i Kartotekę *Słownika gwar polskich* PAN (KSGP), dialektalne (SGM, SGŚWyd), regionalne i lokalne. Jako podstawowe potraktowano słowniki gwar części górskiej (Spiszu, Podhala, Orawy, Żywieckiego i Gorców), pasa Pogorza wraz z przyległymi terenami nizinnymi na północy, tj. okolicami Tarnowa i Mielca, Krakowskiego oraz południa Pogranicza wschodniego młodszego. Porównawczo wykorzystano słowniki pozostałych gwar małopolskich i wybrane słowniki gwar Śląska, Wielkopolski, Krajny, Kociewia, ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej, Mazowsza, Warmii i Mazur, Podlasia i Suwalszczyzny, Kresów południowych i północnych. Łącznie omawiane dialektyzmy zostały sprawdzone w 102 polskich słownikach gwarowych² o zróżnicowanej objętości, zawartości i charakterze, różnie opracowanych i w związku z tym trudno porównywalnych. Są to słowniki profesjonalne i amatorskie, nowsze, współcześnie opracowane, jak i starsze, z przełomu XIX i XX w. (zob. Karaś 2011). Badane czasowniki sprawdzono także w słownikach regionalizmów i w słownikach ogólnych języka polskiego (SSStp, SPXVI, SL, SWił, SW, SJPD).

Konfrontacja z danymi leksykograficznymi i wyniki pomocniczych badań terenowych pozwoliły określić zasięg terytorialny omawianych czasowników w przeszłości i obecnie, omówić ich wariantywność, semantykę i zakres użycia.

Etymologia czasownika *knysić* / *knysać* jest trudna do ustalenia. Zapewne należy przyjąć hipotezę F. Sławskiego (SESł II: 292) o rodzimym pochodzeniu tego czasownika, kontynuującym prasłowiański rdzeń **knūs-* > *knys-* (nie ma go jednak w słownikach prasłowiańskich: ani w *Słowniku prasłowiańskim* pod red. Marioli Jakubowicz,

1 Są to wsie: z pow. gorlickiego: Binarowa, Libusza, Moszczenica, Lipinki, Kobylanka, Banica; z pow. tarnowskiego, w przeszłości – gorlickiego: Rzepiennik Suchy, Turza, Olpiny; z pow. jasielskiego: gm. Dębowiec: Dębowiec, Folusz, Łazy Dębowieckie, Wola Dębowiecka, Cieklin, Zarzecze, gm. Osiek Jasielski: Pielgrzymka, Mrukowa, Zawadka Osiecka, gm. Tarnowiec: Tarnowiec, Glinik Polski, Nowy Glinik, Wrocanka, Czeluśnica, gm. Brzyska: Brzyska, gm. Nowy Żmigród: Desznica, gm. Kołaczyce: Bieżdziedza; z pow. krośnieńskiego: Jedlicze; brzozowskiego: Orzechówka, Brzozówka; ropczycko-sędziszowskiego: Gnojnica; a także z pow. staszowskiego: Wiązownica, gm. Staszów; sandomierskiego: Błonie, gm. Koprzywnica, Zajeziórze, gm. Samborzec; radomskiego: Józefów, gm. Kowala; piotrkowskiego: Piekary, gm. Wola Krzysztoporska.

2 Z uwagi na dużą liczbę uwzględnionych słowników przywołuję w opisie i bibliografii jedynie te, w których zostały odnotowane omawiane czasowniki.

ani w słowniku *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond* pod red. Olega N. Trubaczowa), ograniczony do grupy języków zachodniosłowiańskich, obecny w języku czeskim (czes. dial. *knísat kníšu* 'kołysać, kiwać, huścić', *knísat sa* 'kołysać się, chwiać się'), słowackim (słowac. *knísat', knísat' sa* 'ts. '), polskim (gwar. *knysać* 1) 'mieszać, bełtać', 2) 'rozzucać, pyskać [tj. 'o świni: ryc pyskiem' – H.K.]', *knysać się* 'wałęsać się, włóczyć się', ***knysić*** 'tłuc, np. ziemniaki dla świń', dawne XVII-wieczne *kneszać się* 'poruszać się, obracać się' i *knesać* 'wzruszać, wzburzać, kołysać', *ukneszany* 'zmordowany') i dolnołużyckim (dłuż. *knyšaś* 'miać, miętosić, gnieść, rozgniatać, chylić, giąć, zginać'; *knyšaś se* 'zginać się, chylić się').

By jednak etymologia była wiarygodna, należałoby wziąć pod uwagę w analizie także inne wyrazy pospolite i nazwy własne zawierające rdzeń *knys-/knysz-*, zwłaszcza rzeczowniki *knys* 'gruby kij' (używany w gwarach okolic Gorlic i Nowego Sącza), *knysz* występujący w wielu znaczeniach, por. 'rodzaj bułki pieczonej z tłuszczem i z cebulą, dawanej na ofiarę do cerkwi', 'chleb świąteczny', 'pieróg nadziewany cebulą, makiem lub suszonymi owocami, pieczony w piecu', w gwarach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i w polszczyźnie kresowej, oraz nazwy własne (osobowe i miejscowe) typu *Knysak*, *Knysz*, *Knyszka*, *Knyszyński*, *Knyszewski*, *Knysiewicz*, *Knyszyn*, *Knyszyno*. Co prawda, F. Sławski za nieprzekonujące uznał ze względu na semantykę (brak znaczenia „kulinarnego”, które obecnie jest jednak obficie poświadczane) łączenie omawianych czasowników z rzeczownikiem *knysz*, uznawanym w polszczyźnie za regionalizm wschodni, zapożyczenie z języka ukraińskiego, a w nim z kolei za pożyczkę grecką (SESł II: 293; SEBań I: 733). Wypowiedział się też – z uwagi na historię i geografę wyrazu – przeciwko traktowaniu omawianych czasowników jako bohemizmów, jak to uczynił Jan Karłowicz w swoim *Słowniku wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim* (KarłSWO: 282) czy Aleksander Brückner, nie wypowiadający się – co prawda – wprost, ale zestawiający polskie *knysać*, *knesać* z czeskim *knisati (se)* (SEBr: 240). Biorąc pod uwagę znaczenia, jakie wówczas były potwierdzone, Sławski uznał również za mało prawdopodobne zapożyczenie z niem. dial. *knitschen* 'ściskać, gnieść'.

Nowe dane gwarowe uprawniają jednak do ponownego przemyślenia niektórych hipotez odrzuconych przez badacza lub ocenionych jako nieprzekonujące. Podczas opracowywania hasła ***knysać*** F. Sławski dysponował ubogą dokumentacją dialektyzmu: niewielką liczbą jego derywatów, kontekstów i znaczeń. Powołał się jedynie na gwar. *knysać* 'mieszać, bełtać' z okolic Bochni, 'rozzucać, pyskać' (o świni) z Lubelszczyzny i z okolic Olkusza, *knysać się* 'wałęsać się, włóczyć się' z Kaliskiego, *knysić* 'tłuc, np. ziemniaki dla świń' z okolic Bochni i Myślenic. W stosunku do tego niewielkiego zbioru poświadczeń materiał leksykalny zgromadzony z gwar okolic Biecza i Gorlic, pozyskany też z innych gwar małopolskich (okolice Jasła, Krosna, Rzeszowa, Tarnowa, Sandomierza, Staszowa, Radomia, Piotrkowa Trybunalskiego) i w wyniku kwerendy dawnych i współczesnych słowników gwarowych, jest obszerny i zróżnicowany zarówno co do liczby jednostek, jak i ich semantyki.

2. Prezentacja materiału leksykalnego. Uwagi o semantyce

Zebrany materiał zawiera 88 obszernych kontekstów i pochodzi od 20 informatorów reprezentujących pokolenie najstarsze (powyżej 70 lat), starsze (w wieku 55–70 lat) oraz rzadko średnie (w wieku 35–54 lat) i młode (poniżej 35 lat), mieszkańców Bugaja i okolicznych wsi (zob. opis części wsi i informatorów: Karaś 2020)³.

Podstawowe znaczenie polisemu *knysić*, ogólne (bez dodatkowych uściśleń, niezbyt częste), to ‘mieszać’ (odpowiednio i jego derywatów dokonanych), por.:

KNYSIĆ ‘mieszać’: Knysić to cosi mieszać. Bug.ZJ; Lubie knysić marchewkę z jab-
kiym, to tako dobro surówka. Bug.TM; Dokónd to jesce bedzies knysić? Knysis
i knysis. Knysić to mieszać cosik. Bug.HW; Knysić to mieszać, o na przykład
mieszać surówkę. Sit.HK; Knysić znaczy mieszać w większości przypadków.
Roż.BP.

POKNYSIĆ ‘pomieszać’: Płoknysiej se, Boguś, herbatke. Roż.BP.

SKNYSIĆ ‘zmieszać, także przenośnie’: Sknysić to zmiyszać. Aleś to sknysiła,
zmiyszała, narobiła bałaganu, nieporzónku. Bug.HW; Sknysiuł mie z bło-
tym. Roż.BP.

WYKNYSIĆ ‘wymieszać’: Można wyknysić jabko z marchewkóm, to tak wymie-
szać. Bug.TM.

Częściej poświadczone są znaczenia szczegółowe (oznaczone kolejno numerami),
które łączy ogólne znaczenie ‘mieszać, gnieść, wyrabiać’, dotyczące substancji nazy-
wanych na Pogórzu „masnymi”, zwłaszcza ciast, potraw o podobnej konsystencji,
masła, mielonego mięsa, gotowanych ziemniaków, ale także błota, gliny itp., por.:

**KNYSIĆ 2) ‘mieszać, wyrabiać; gnieść, zagniatać; gniotąc jakąś masę, nadawać
jej odpowiednią konsystencję’:** a. ‘o cieście’: Teroz to nik ciasta nie knysi, ani
nikt nie robi ciasta na kluski, bo sóm dobre makarony. Co tak dugo knysis
to ciasto? Bug.BK; Knysić to miyszać ciasto, zagniatać. Bug.AJ; Jo tyż knysze
ciasto na piyrog. Bug.ZJ; Knysić to mieszać cosik, ciasto można knysić, błoto
sie knysi. Bug.HW; Znowu knysis cosik? Jakiesi ciasto? Sit.JG; Knysić to tak
mieszać, na przykład ciasto na chlyb. Sit.HK; Trza dzisiok ciasto knysić. Rac.
TR; Bedzies ciasto knysić? Knysić to takie słowo powszechnie używane. Strz.
PK; Mama moja to zawsze mówiła, że ciasto knysi. Kwiat.CG; U nas w Szym-
barku używali słowa knysić, o, ciasto bede knysić. Szym.DG; b. ‘o jakiejś
potrawie o podobnej konsystencji’: Downi na m'ordonie knysili, musieli ze-
trzyć zimnioki, ¹odcedzić, dodać mólki, jojko i wymiysać, zaknysić na stolnicy

3 Wszystkie przytoczone niżej cytaty są dokładnie lokalizowane. Zastosowane skróty składają się ze skrótu nazwy wsi i inicjałów informatora.

abo w gorku i f^lormować m^lordonie, rzucać na wodę i jeść ze skwarckami. Bug.TM; Bede teraz knysiła dziame. Roż.BP; 3) **‘o maśle: wyrabiać, ubijać’**: Downi godali casami knysić masło, a nie robić masło. Bug.ZJ; Knyse to masło już kwile i jakosi nie kce się uknysić. Rac.TR; 4) **‘o ziemniakach: mieszać (z czymś), gniesć, rozdrabniać’**: Zimnioki knysili z mółkóm i z ^lotrymbami tuckiym. Bug.TM; Bedzies knysić te zimnioki? Rac.TR.

Formacje prefiksalne pochodne od *knysić* również mają znaczenia paralelne odnoszące się do przygotowywania pożywienia, por.:

POKNYSIĆ ‘zagnieść; gniotąc jakąś masę, nadać jej odpowiednią konsystencję; wymieszać, wyrobić’: Co tak dugo knysis to ciasto? Ale casym jak mało poknysi, to tyż ciasto niedobre. Bug.BK.

SKNYSIĆ ‘o cieście: wymieszać, wyrobić byle jak, nie najlepiej’: Tak sknysiłaś to ciasto, że ni można teraz z nim dojść do porzódndku. Rac.TR.

UKNYSIĆ 1) **‘mieszając lub gniotąc jakąś masę, nadać jej odpowiednią konsystencję; wymieszać, wyrobić’**: a. **‘o cieście’**: Uknysiłam wczora ciasta na pierogi. Bug.AJ; Uknysić to bardzi zarobić cosi, na przykład ciasto. Sit.JG; Uknysić to cosi ugniyszć, ciasto cy co innego, ale zimnioków i masła to się nie knysi. Sit.MG; Można ciasto uknysić. Roż.BP; b. **‘o mięsie mielonym’**: Uknysz dobrze to miynso mielone, to sznyce bedóm lepsze. Rac.TR; 2) **‘urobić coś, uformować, mieszając, wyrabiając, zagniatając’**: Uknysić tyż można mordonie. Bug.TM; Uknysić to cosik urobić. Bug.HG; Robiłam z tego mlyka i syry białe i żółte, i takie inne, no zawsze trza cosi uknysić. Sit.TK; Babka uknysiła z ciasta taki ciaciok na łopacie, wsodzała z kraja do pieca, tyn placek buł posypyany cukrym. Roż.BP; 3) **‘o maśle: wyrobić, zrobić, ubić’**: Kiedy bedzies knysić masło? A dopiyo niedowno uknysiłam. Bug.ZJ; Uknysiłam wczora masła, ale się takie jakiesi blade udało. Rac.TR.

WYKNYSIĆ ‘wygnieść; gniotąc jakąś masę, nadać jej odpowiednią konsystencję; wymieszać, wyrobić’: a. **‘o cieście’**: Wczora jadłam piernik, taki knysok, bo mame bolała rynka i nie wyknyśiła dobrze ciasta. Jak ciasto się dobrze wyknyśi, to dobre wychodzi. Bug.TM; Trza to ciasto dobrze wyknyśić, żeby rosło. Rac.TR; Umyj się, Giynka, dobrze rynce, ciasto podrosło, trza go dobrze wyknyśić, bo będzie zokalec. Roż.BP.

ZAKNYSIĆ ‘o cieście: zagnieść; gniotąc jakąś masę, nadać jej odpowiednią konsystencję; zarobić, wyrobić’: Muse już iść, bo trza chlyb zaknysić. A zaknyś tam ciasto na kluski. ^lOna zaknysiła ciasto na piyrogi, na piyrogi to się musi zaknysić. Ciasto na piyrogi już zaknysone. Bug.BK; Trza ciasto zaknysić i zrobić piyrogi. Bug.ZJ; Zaknysić to cokolwiek zamieszać, wyrobić, zagniyszć. Bug.TM; Zaknysiłam już ciasto, zaknysić to zarobić. Bug.HW; Na chlyb jak robili zacyne, to zaknysili, a potem dopiyo robili. Sit.HM;

także ogólnie **‘przygotować, przyrządzić coś do jedzenia’**, por.:

NAKNYSIĆ: Aleś naknysiła tyk klusek, kto to tyło bedzie jod? Sit.HM.

Na uwagę zasługuje opis *knyszenia* błota i gliny, w którym można wyróżnić dwa znaczenia czasownika *knysić* i niektórych formacji pochodnych. Jedno z nich ma charakter ogólny, por.:

KNYSIĆ ‘o błocie: mieszać, deptać, gnieść’: Dzieci to tak lubióm knysić to błoto. Bug.ZJ; Nieroz to te dzieci tak knysóm butami, jak błoto, pewnie można tak knysić błoto, tak godali i jesce teraz godajóm. Sit.JK; Nie knys tego błota! Dziecka to tak lubiały knysić błoto. Rac.JR; Tak knysis nogami po tym błocie i mos całe buty brudne. Rac.TR.

NAKNYSIĆ ‘o błocie, gnoju: nagnieść, nadeptać, namieszać, rozrobić’: Krowa to nieroz tak naknysi w stajni pod nogami. Bug.HW; Tak naknysis błota na buty i lezies w takik brudnyk do chołpy. Sit.JK; Ale kacki naknysiły koło domu. Sit.TK; Jakby było błoto koło domu, to sie tak naknysi. Sit.MG; Kacki to zawsze naknysiły koło chołpy, ¹ony tak lubiały błoto knysić. Rac.TR; Roz sie w nocy bycek urwoł i skokoł po krowak, tak przez całóm noc naknysiły gnoju. Roż.BP; Błota naknysiuł tymi buciorami. Strz.PK.

Drugie znaczenie dotyczy natomiast prac wykończeniowych w dawnym budownictwie ludowym, czyli przygotowania z gliny, błota z dodatkami (np. plewami, sieczką) masy do wylepiania podłóg glinianych i ścian w chatach („chołpach”), por.:

KNYSIĆ ‘dawniej: wyrabiać specjalnie masę, mieszejąc, depcząc, ugniatając glinę, błoto z dodatkami (np. sieczką, plewami) do „lepienia” – ocieplania CHOŁPY’: Downi to knysili błoto na lepiynie. Ziymie trza było taki ilasty, iłowyy, taki jak na cegły, dawali do tego siecke abo plewy, zeby to wiónzało i ¹ocieplynie z tego robili, na powały, na ściany. Bug.HJ; Downi jak chołpy były drzewiane, stare, to błoto knysili i z tego robili polepe. Knysić błoto to było tak, ze to błoto trza było wyrobić jak chlyb. Z tego knysonego błota to kuchnie tyz były robióne. Sit.HM.

Powyższe znaczenie terminologiczne odnoszące się do sposobu budowania widoczne jest też w czasownikach dokonanych pochodnych od *knysić*, por.:

NAKNYSIĆ: Ile nieroz trza sie było naknysić tego błota na lepiynie chołpy, tyło knysynio było. Bug.HJ; Naknysiuło sie błota. Dziadek ¹op¹owiadali tak: chłopu na Rzepiynniku spoliła sie chołpa, ni mioł lasca, ani nie było g¹o stać kupić drzewa. Wziół naknysiuł błota z sieckóm i plewami i ulepiuł z teg¹o chołpe.

Jak to usło, nanios do środka patyk¹ów i wypoluł. Ściany sie wypoliły jak cegła i miał dzie siedzieć. Roż.BP.

UKNYSIĆ: Trza uknysić plyw z błotym i polepić te scołby w stajni, dzie krowy lepiynie wykrusły. Roż.BP; Weż i uknys malty. Roż.BP.

WYKNYSIĆ: Knysili to błoto do lepiynio chołpy, te gliny nogami, bo przecie rynkami by nie doł rady, nie wyknyśiulby. Bug.HJ.

Rzadsze jest znaczenie '(z)niszczyć coś, (z)deptać, (s)tratować (np. zboże, trawę, koniczynę)', typowe zwłaszcza dla *sknysić* i jedyne czasownika *sknysić się*, por.:

KNYSIĆ 'mierzwić, niszczyć, deptać': Nie knys tak, ino ¹odbiyrej ładnie, a jak sie nagrądo, to zazbiyruj Roż.BP; Wleźliście na b¹ojsk¹o, na p¹odłoge miyndzy ziorka i knysicie jak świnię. Wynocha! Roż.BP. Na p¹ogródce p¹od ¹oknym miała zacyniony chlyb. Buł tam taki chłopok, troche up¹ośledzony. Wyłoz ¹oknym i noge z ch¹olewiokiym do dziyzki wsadziul, a ¹ona do nieg¹o: nie knys, nie knys! Roż.BP.

NAKNYSIĆ 'zmierzwić, zniszczyć, zdeptać, mieszać z ziemią': Aleście naknysili zimnioków. Zylk¹owo uwióznęła ¹owce na granicce i naknysila kawól zimnioków, ty naciny prawie nic nie ¹ostało. Roż.BP.

SKNYSIĆ 'o trawie, koniczynie, zbożu itp.: stratować, zdeptać, zniszczyć, wgnieść w ziemię, mieszać z ziemią': Ale te krowy sknysily trowe, pewnie były nazarte, bo nie skubały, ino tak sknysily trowe. Bug.HW; Krowa tak sknysila tyn k¹ónic, ze ni mo teraz co skubać. Rac.TR; Krowy sknysily k¹ónic. Nie zawióznuz duzo, b¹o k¹ónic wielki, to zaroz wszysk¹o sknysóm. Roż.BP; Jak łojskiego roku w marcu wypuściul konie, sknysily całóm trowe, tak ze do cyrwca nic nie było. Roż.BP; Sknysynie było w stajni. W stajni jakby kónic spod, to krowy sknysily go, a w polu to zbrodziły kónic. Sit.HM.

SKNYSIĆ SIE 'o kłosach, słomie: zmierzwić, zgnieść się': Ciotka Władzia ¹op¹o-wiała mi dzisiok tak: p¹o w¹ojnie była biyda, my dziecka musiałymy zbiyrać kłóska, trza było barz uwozać, zeby sie nie sknysily, a były równiutko p¹oukłodane, b¹o inacy ¹ocięć swarzyli. Roż.BP.

Najrzadziej pojawiają się konteksty wskazujące na znaczenie '(z)robić coś byle jak, wolno, nie najlepiej, nieodpowiednio', por.:

KNYSIĆ: Tak knysis, a nie weźmiesz sie za robote porzonnie. Knysić to tak wolno robić. Tak knysi te robote. Roż.RK.

SKNYSIĆ: Sknysilaś w ¹ogródku te grzónke i teraz nie wiym, co mom na ni sadzić. Rac.TR.

Semantycznie nawiązuje do powyższego znaczenia derywat *uknysić*, por.:

UKNYSIĆ ‘zrobić, przygotować, przyrządzić coś na szybko, naprędce, nie najlepiej’: Uknysiałam takiego zokalca, zamieszałam, takiego placka na pryndko zrobiłam. Bug.TM; Kiepskie takie, to uknysone, a nie zrobione. Uknysiała takiego zokalca, ani to komu podać. Sit.HM; Uknysiałam łanny stroik na świyn-ta. Kciałam to piyknie zrobić, ale mi nie barz wychodziło, to tak ino uknysiałam. Sit.MG; Zrobiłaś to ciasto? A tak uknysiałam, nie jest takie, jak powinno być. Kwiat.CG; Musiałam cosi napryndko uknysić. Szym.DG; Uknysiałam zupy, bo tak na pryndko to co tu ugotować. Glin.P;

oraz czasownik z morfemem *się* poświędaczony rzadko w dwóch znaczeniach, por.:

KNYSIĆ SIE 1) ‘lepić się, przywierać, mazać się’: Barz sie knysiło, jak my k’opali, zimnioki sie ‘obiyrwały w błocie. Roż.BP; Koło paryji nie dało sie zasioć ‘owsa, kciołym tam zawlyc, ale barz sie knysiło. Roż.BP; Tako paprawa na polu, tak sie knysi to błoto. Strz.PK; 2) ‘marudzić, guzdrać się, ociągać się, zwlekać’:

K’onie zaprzógniynte, cekom na dródze, a wy sie knysicie i knysicie w ty chołpie. P’ódźze szybci, nie knys sie tak. Roż.BP.

Czasowniki *knysić* – *uknysić* służą też do nazywania czynności kruszenia czegoś, rozdrabniania, np. chleba, por.:

KNYSIĆ ‘o chlebie: kruszyć, rozdrabniać’: Lubie chlyb knysony z mlykym, cynsto se tak knyse tyn chlyb, jak jes suchy, z mlykiym. Roż.BP.

UKNYSIĆ ‘o chlebie: pokruszyć, rozdrobnić’: Weż, Bronka, i uknyś mi chleba z mlykiym, ino pilnuj mlyka, jak bedzies miske stawiać na dziurze. Roż.BP.

Czasowniki z rdzeniem *-knyś-* w gwarach okolic Biecha najczęściej dotyczą więc przygotowywania ciasta, jego wyrabiania, zagniatania, formowania (ciasta na pierogi, na kluski, placki itp.), wyrabiania potraw i innych substancji o podobnej konsystencji, ubijania masła, rozdrabniania, zgniatania ziemniaków, rzadziej ogólnie mieszania. Jedynie *naknysić* odnosi się głównie do błota, do jego rozgniatania, deptania, nanoszenia, tylko wyjątkowo nawiązuje do leksyki kulinarnej. Znaczenie ‘wyrabiania, deptania błota’ jest obecne również – choć rzadko – w strukturze semantycznej podstawy *knysić*. Podobnie *sknysić* częściej odnosi się do zniszczenia czegoś, zdeptania, stratowania (np. zboża, trawy, koniczyny na polu) niż wyrabiania ciasta, najczęściej nieudolnie przygotowanego. Prawie wszystkie znaczenia omawianych czasowników łączy ogólne ‘mieszać, wymieszać, zamieszać, pomieszać’, co zauważają sami informatorzy: „Knysić znaczy mieszać w większości przypadków”. Roż.BP; „Zaknysić to cokolwiek zamieszać, wyrobić”. Bug.TM.

3. Stan udokumentowania badanych wyrazów

Czasownik *knysić* i jego derywaty są słabo udokumentowane. Zostały poświadczone (przynajmniej 1 wyraz) w 22 źródłach spośród 102 słowników objętych kwerendą: ogólnogwarowych (SKarł; KSGP⁴), regionalnych (KąsILGiKP; SzewLS; KobSGG) i lokalnych, naukowych i amatorskich (w tym również zamieszczonych w książkach o różnej tematyce⁵). Nie odnotowano *knysić* / *knysać* ani formacji pochodnych w *Słowniku gwar małopolskich* ani w *Małym słowniku gwar polskich* opartych na materiałach KSGP.

Czasownik podstawowy *knysić* jest obecny w sześciu źródłach. Chronologicznie ujmując, należy zaznaczyć, że poświadczenia pochodzą: z Krzyszkowic koło Myślenic i Świdówki koło Bochni: *knysić* – tłuc np. ziemniaki (dla świń, też *sknysuł go* (Nitsch 1907: 376)), z Borków Nizińskich w okolicach Mielca: *knysić* ‘gnieść ciasto na twardo’ (Klich 1919: 68), z Żywieckiego: *knysić* ‘o masło: ubijać, robić’ zilustrowane cytatem: „Prziseł ku jenny, a ta masło knysiła” (KSGP, za: J.A. Zaremba, *Stare pogodki górali łód Żywca*, s. 19), z okolic Gorlic (WietG: 63) i z Bobowej k. Gorlic (KobaSB: 17): *knysić* ‘mieszać coś’, bez kontekstu. Postać *knysić* ‘mieszać, przewracać’ znana jest z rękopisu Oskara Kolberga dotyczącego gwar Tarnowskiego i Rzeszowskiego opublikowanego w tomie 48 *Dzieł wszystkich* (KolbTR: 327).

Znacznie częściej pojawia się w słownikach wariant *knysać* już od 1893 r. Tylko taką formę notuje SKarł (II: 385): *knysać* ‘rozrzucać, pyskać’ zilustrowane cytatami: „Świnia nie chce jeść, tylko knysa” (za: ŁopPSJP I: 206); „Chłop [...] zacón wiąć (zboże), ale mu sie ino knysało” (za: S. Ciszewski, *Lud [...] z okolic Sławkowa w powiecie olkuskim*, s. 7). KSGP zawiera dwie karty: *knysać* ‘mieszać’ z okolic Czchowa nad Dunajcem (za słownikiem Władysława Kosińskiego z 1915 r., zob. KosCz: 43) i z Ługowa–Ożarowa z Lubelszczyzny, bez definicji, za to zilustrowany cytatem: „lemię^aška, saxajda, psoxa, dusok’i (knyso še, duśi še z munk’i pśennej, dawniej reżano)”. Wariant *knysać* ‘przygotowywać rzadką karmę dla świń’ poświadcza z gwary gorczańskiej Józefa Kobylińska (KobSGG: 60). Z gwary podhalańskiej, z Raby Wyżnej i Spytkowic przytacza Józef Kąs (KąsILGiKP IV: 502): *knysać* ‘mieszać gotującą się potrawę’, rejestrując postaci oboczne: *klysać* – z Kościeliska, *kłysać* – z Chochołowa i *knysać* – z Bukowiny Tatrzańskiej i Poronina. Ponadto *knysać* ‘mieszać’ z cytatem wskazującym na *poknysać* notują: Witold Pracki w 1899 r. (PracKr: 153: „Wsytko poknysane”), obecnie Teresa Czesak z gwary Uszwi, pow. brzeski (CzesUsz: „Poknysoj te zupe”), Krzysztof Flisiak z Bogucina na Lubelszczyźnie (FlisB) i autorzy

4 Materiały KSGP dostępne w Internecie, chociaż jeszcze nieopracowane, dostarczyły interesujących danych.

5 Dwa słowniczki pochodzą z książek: jednej poświęconej dziejom Domaradza w pow. brzozowskim, drugiej – dziejom cyganerii warszawskiej (słowniczek gwary rodzinnej wsi autora – Młynki w pow. puławskim na pograniczu małopolsko-mazowieckim).

internetowych słowniczków regionalizmów krakowskich i gwary sądeckiej. KSGP poświadcza postać oboczną **kniysać** ‘mieszać w naczyniu, garnku’ z Mszany Dolnej i Mszany Górnej z pow. limanowskiego z minimalnym kontekstem na kolejnej fiszce: „kniysio miyso w czems’”; **kmysać** ‘mieszać’: „beżes mi tu kmysoł” z Ostrowców w pow. buskim i **knytać** ‘ts.’ z Krościenka Wyżnego w pow. krośnieńskim. Tę ostatnią postać odnotowano też we wsi Rogi, gm. Miejsce Piastowe, pow. krośnieński, por. „Co tam tyło knytosz w tym gorczku?” (Drozd 2016: 86). Rzadkie warianty **klęsić, klęsać** ‘tłoczyć, gnieść, mieszać’ pochodzą z okolic Krakowa z 1875 r. (KolbKr: 309), **knyszać** ‘mieszać, bruździć’ z Domaradza w pow. brzozowskim (Gajewski 1997: 136), **knychać** ‘mieszać’ z Szywnaldu koło Tarnowa (ZiębaSzyn: 26).

Nieznane innym słownikom warianty fonetyczne: **knychcić** – **uknychcić** odnotował Zenon Szewczyk w gwarze Lachów Sądeckich (SzewLS: 275):

1. ‘przyrządzać posiłek’: Nie wiām, co dzisiāk uknychcić na ¹obiād. Cosi na wieczrō musā uknychcić. M¹oze zāciōrki ugotujā; 2. ‘zagniatać, ugniatać coś’: Bedzies knychciū zimiāki świniōm, to dołōz trochā siecki, niek sie ¹od razu zaparzy; oraz: **knycić** – **uknycić** ‘to samo co KNYCHCIĆ w zn. 2’: Jakie w¹olis zimiāki, całe cy knycōne? Dysc leje, słōnk¹o świyci, carownica masło knyci. Knyci, knyci, uknyciūla, przysła swinia, wywaluła⁶.

Łączy się formalnie z nimi nadpoprządkie **knychcić się** ‘niespokojnie wiercić się, poruszać’: „Co sie tak knychcis, roboki jakie mos cy co?” (Łom-Dul: 112), które jednak semantycznie jest całkowicie odrębne, prawdopodobnie nawiązujące do znaczeń czasownika słowackiego *knísať sa* ‘kołysać się, chwiać się, kiwać się’ i czeskiego dial. *knísať sa* ‘ts.’⁷.

Derywaty prefiksalne zostały opisane leksykograficznie znacznie słabiej niż wyraz podstawowy. Postaci *naknysić* i *poknysić* w słownikach nie zarejestrowano, natomiast bliski mu formalnie, lecz niesemantycznie **nakmysić** ‘nagadać, złajać’ odnotował w okolicach Pińczowa ks. Władysław Siarkowski w 1891 r. (SiarPiń: 43). Derywat **naknysać** ‘namieszać’ (ustnie z Warszawy) przytoczył jedynie J. Karłowicz, por. SKarł (III: 238) w haśle **naknęsać** ‘namieszać, nabruździć’ (za: KolbKr: 313). Czasownik **poknysić** nie ma poświadczeń, ale znany jest wariant **poknycić** ‘pomieszać, zagmatwać’ z Bóbrki w powiecie krośnieńskim: „poknyciła wszystko, nic z tego nie wiym” oraz ogólnie z Limanowskiego: „[sędzia jakoś] poknycił” (KSGP na jednej fiszce). W materiałach KSGP odnotowano też postaci oboczne: **pokmysać** z Przebieczan w pow. krakowskim (dziś: wielickim): „Gdy orszak cały idzie, to nie utrzymuje wcale porządku, »pokmysani« idą”, **poknysać** za słownikiem gwary okolic Krakowa

6 Rymowanka ta jest szeroko znana, ale z czas. *klecić*; przytaczają ją m.in. autorzy MSGGŚ, por. hasło *klycić* 2. ‘robić masło’: *Słōnce świyci, dyszcz leci, czarownica masło klyci* (MSGGŚ: 104).

7 Uprzejmie dziękuję Recenzentowi/Recenzentce artykułu za zwrócenie uwagi na poświadczenie tego czasownika.

Witolda Prackiego: „Wszystko **poknysane**, jak haw robić” (PracKr: 153 w hasle *knysać*) oraz za *Przyczynkami do nowego słownika języka polskiego* Hieronima Łopacińskiego (ŁopPSJP I: 206), który *knysać* ‘rozrzucać, pyskać’ zilustrował cytatem z Lubelskiego: „pomieszane, **poknysane**, jak groch z kapustą”.

Derywat *uknysić* zarejestrowano w trzech źródłach: w KSGP bez definicji zilustrowany cytatem z Sękowej koło Gorlic: „ni mom jus xleba, tom ta pore gńećuxuf na blase uknysiła na śnodańe”, wskazującym na znaczenie ‘przygotować, przyrządzić, zrobić coś na szybko, naprędce’, oraz w postaci wariantywnej *uknycić* ‘(z)robić masło w maśnicy’ z gwary Lachów Sądeckich (SzewLS: 275) i z Piwnicznej z gwary nadpopradzkiej (DulP: 52).

Formacja prefiksalna *sknysić* występuje w czterech słownikach gwarowych: w spisie leksyki Krzyszkowic w pow. myślenickim i Świdówki w pow. bocheńskim w dopisku przy *knysić* bez definicji: „sknysił go” (Nitsch 1907: 376) oraz w trzech słownikach gwary powiatu gorlickiego w tym samym znaczeniu: *sknysić* ‘w odniesieniu do zboża, trawy itp., połamać, zmierzwić, podeptać’: WietG: 164 (okolice Gorlic), KobaSB: 29 z Bobowej z cytatem: „krowy sknysiły cały konic” i KuchRzG: 102 z Rzepiennika Strzyżewskiego (do 1979 r. pow. gorlicki): „Kury sknysiły cały zog¹on pszynicy”.

Czasownik *knysać się* ‘wałęsać się, włóczyć się’ jest jeszcze słabiej udokumentowany. Zarejestrowano go w drugiej części *Przyczynków do nowego słownika języka polskiego* H. Łopacińskiego z terenu ówczesnej guberni kaliskiej z kwalifikatorem szk., a więc właściwy językowi uczniów (ŁopPSJP: 764). Informację tę powtarza SKarł i SW. Podobnie raz został poświadczony z Rudy Śląskiej czasownik *knysać się* ‘iść powoli’, bez przykładu (SGŚWyd XV: 127), w znaczeniu zbliżonym, również dotyczącym ‘chodzenia’.

Nie mają dokumentacji leksykograficznej derywaty *wyknysić*, *zaknysić*. Jedyne poświadczenie *wyknysać* pochodzi z portalu społecznościowego⁸: „a masz jakieś specjalne życzenia? jak tak to może uda mi się coś *wyknysać*”, nieznane są pochodzenie autora ani lokalizacja wyrazu. KSGP zawiera kartę z odsyłaczem do *zaknysić*, ale hasła *zaknysić* brak.

W większości słowników ogólnych języka polskiego – historycznych i współczesnych – omawiane czasowniki nie zostały udokumentowane (brak w SSStp; SPXVI; SJPD; USJP; WSJP PAN). W postaci wariantywnej *knesać* ‘kołysać, wzruszać, wzburzać’ i *uknesać* notuje je Samuel Bogumił Linde (SL II: 389, VI: 119) jako wyrazy nieużywane, ilustrując je cytatami z dzieł Jakuba Żebrowskiego z przekładu Owidiusza z 1636 r.: „Austrami Charybdys knesana; Stała baszta wysoka na wierzchu wydany, Miejsce, a smaczne miejsce nawom ukneszanym” (Zebr. OW.: 279). Informacje te w skrócie (bez szerszego kontekstu i lokalizacji) powtarza SWil (I: 501, II: 220),

8 Zob. <https://www.deviantart.com/alienaxd/art/Naru-340004912> (dostęp: 10 IV 2025).

a następnie SW (II: 378, VII: 266 z kwalifikatorem „wyraz staropolski”), w którym wskazano na możliwość wpływu czeskiego (por. czes. *knísati* ‘kołysać’).

4. Geografia badanych wyrazów

Już na podstawie najstarszych poświadczeń można mówić o ograniczeniu terytorialnym użycia omawianego wyrazu do obszaru Małopolski. Zaskakujące w tym kontekście jest poświadczenie (ustne) czasownika *naknysać* ‘namieszać’ z Warszawy. Może to informacja od osoby przyjezdnej, np. z Radomskiego czy z zachodniego krańca Lubelszczyzny, gdzie wyraz był znany (por. Grzelak 1965: 45), tj. z pogranicza małopolsko-mazowieckiego.

Zasięg terytorialny czasownika *knysać* / *knysić* i jego wariantów fonetycznych oraz pochodnych formacji prefiksalnych obejmuje większość historycznej Małopolski, w całości południe, częściowo zachód po Olkuskie; czasownik ten pojawia się na północy dzielnicy po Piotrkowskie i Radomskie i na środkowym wschodzie, sięgając aż po Puławy. Występuje w gwarach 25 powiatów, takich jak: powiat brzozowski, rzeszowski, ropczycko-sędziszowski, mielecki, krośnieński, jasielski, gorlicki, tarnowski, bocheński, brzeski, nowosądecki, nowotarski, myślenicki, limanowski, żywiecki, krakowski, olkuski, buski, staszowski, pińczowski, sandomierski, radomski, piotrkowski, lubelski, puławski.

Dialektologicznie badane czasowniki charakteryzują gwary pasa górskiego (Podhale, Żywieckie), Pogórza, południowej części Pogranicza wschodniego młodszego, Krakowskiego, Małopolski środkowej, Pogranicza Mazowsza (Radomskie), Pogranicza wschodniego starszego (Lubelszczyzny zachodniej). Z obszaru dialektu małopolskiego nie potwierdzono ich jedynie z Łęczyckiego i Lubelszczyzny wschodniej. Liczebność poświadczeń jest różna: najwięcej pochodzi z gwar Małopolski południowej (Pogórze, pas górski i Krakowskie), niewiele z Małopolski środkowej – z kilku wsi Kielecczyny południowej (z okolic Pińczowa, Buska, Staszowa, Sandomierza). Odosobnione są przykłady użycia z okolic Radomia i Piotrkowa Trybunalskiego.

Z kolei *knysać się* poświadczono sporadycznie na innym obszarze: w Kaliskiem (południowa Wielkopolska) i w Rudzie Śląskiej (Śląsk środkowo-wschodni) w znaczeniach odmiennych od nigdzie nienotowanego czasownika *knysić się* i od *knysić* / *knysać*.

5. Wariantywność badanych czasowników. Warianty morfologiczne i fonetyczne

W materiale zgromadzonym w okolicach Biecha i Gorlic czasownik *knysić* i jego derywaty nie wykazują form obocznych. Kwerenda słownikowa ujawniła natomiast dużą różnorodność formalną (wariantywność fonetyczną i morfologiczną)

omawianego czasownika i formacji prefiksalnych. Wyodrębniają się dwa typy morfologiczne, por.:

- 1) z morfemem tematycznym *-a-*: *knysać (się)*, *poknysać*, *sknysać*, *wyknysać*; *kniysać*, *naknęsać*, *kmysać*, *klysać*, *kłysać*, *kłęsać*, *skłęsać*, *knyszać*; *knychać*, *knytać*;
- 2) z morfemem tematycznym *-i-*: *knysić (się)*, *naknysić*, *poknysić*, *sknysić (się)*, *uknysić*, *wyknysić*, *zaknysić*; *nakmysić*, *kłęsić*, *naknęsić*, *knycić*, *uknycić*; *knychcić*, *uknychcić*.

Ogromna jest różnorodność fonetyczna – liczba ustalonych przeze mnie wariantów fonetycznych w obu typach morfologicznych wynosi 31 jednostek. Różnią się one samogłoską rdzenną: *-e-* / *-y-* / *-i-* / *-ę-* i alternacjami spółgłoskowymi dotyczącymi zarówno spółgłoski bezpośrednio występującej po *k-*, tj. *-n-* / *-ń-* / *-m-* / *-l-* / *-ł-*, jak i spółgłoski (grupy spółgłoskowej) w zakończeniu morfemu rdzennego, por. *-s-* / *-ś-* / *-sz-* / *-ch-* / *-t-* / *-ć-* / *-chć-*. Wymienione oboczności samogłoskowe powstały wskutek różnych procesów gwarowych w zakresie zmian barwy samogłosek (m.in. rozszerzenia lub zwężenia artykulacyjnego, wtórnej nazalizacji itp.), często zachodzących w kontekście spółgłosek sonornych. Alternacje spółgłoskowe także znajdują objaśnienie na gruncie gwar (np. *sz* – *s*, *ś* – *ć*, *kn* – *km*, *kl* – *kł*), w których zmiany spółgłosek, zwłaszcza w obrębie grup spółgłoskowych, są powszechne.

Wymienione warianty fonetyczne i morfologiczne częściowo układają się terytorialnie, częściowo są natomiast przemieszane – rzeczywiście oboczne w jednej gwarze czy nawet w tym samym idiolekcie. Ukazuje to tab. 1.

Wyraz	Powiat	Liczba powiatów	Wsie	Liczba wsi
knysić, na-, po-, s-, u-, wy-, za-	gorlicki (dziś częściowo tarnowski)	11	Bugaj, Raclawice, Rożnowice, Sitnica, Binarowa, Strzeszyn, Kwiatonowice, Zagórzany, Libusza, Lipinki, Kobylanka, Moszczenica, Szymbark, Banica, Sękowa, Bobowa i ogólnie okolice Gorlic; Rzepien- nik Suchy, Rzepiennik Strzyżewski, Turza, Olszyny, Olpiny; Tarnowskie – ogólnie, Rzeszowskie – ogólnie, Dębowiec, Folusz, Łazy Dębowieckie, Wola Dębowiecka, Cieklin, Zarzecz, Pielgrzymka, Mruko- wa, Zawadka Osiecka, Tarnowiec, Glinik Polski, Nowy Glinik, Wrocanka, Cze- luśnica, Brzyska, Desznica, Bieźdzedza; Borki Nizińskie; Świdówka; Krzyszkowice; Żywieckie – ogólnie; Zajeziórze, gm. Sam- borzec, Józefów, gm. Kowala; Piekary, gm. Wola Krzysztoporska	44 + 4 ogólnie

Wyraz	Powiat	Liczba powiatów	Wsie	Liczba wsi
knysać, na-, po-	brzeski tarnowski limanowski nowotarski olkuski lubelski puławski	7	Okolice Czchowa – ogólnie, Uszew; Tarnowskie – ogólnie, Limanowskie (gwara gorczańska) – ogólnie, Raba Wyżna i Spytkowice; Sławków; Lubelskie – ogólnie, Ługów–Ożarów i Bogucin; Młynki	7 + 3 ogólnie
knyszać	brzozowski	1	Brzozówka, Orzechówka, Domaradz	3
knycić, po-, u-	limanowski nowosądecki krośnieński	3	Limanowskie – ogólnie, okolice Nowego Sącza – ogólnie, Piwniczna, Bóbrka	2 + 2 ogólnie
knychcić, u-	nowosądecki	1	okolice Nowego Sącza – ogólnie	1 ogólnie
klęsić	krakowski	1	Krakowskie – ogólnie	1 ogólnie
kniysać	limanowski nowotarski	2	Mszana Dolna i Mszana Górna, Bukowina Tatrzańska i Poronin	4
kłysać	nowotarski	1	Kościelisko	1
kłyśać	nowotarski	1	Chochółów	1
kmysać, na-, po-	buski krakowski pińczowski	3	Ostrowce, Przebieczany; okolice Pińczowa	2 + 1 ogólnie
klęsać, s-	krakowski	1	Krakowskie – ogólnie	1 ogólnie
knysać	krośnieński	1	Krościenko Wyżne, Rogi, gm. Miejsce Piastowe	2
knysać	tarnowski	1	Szynwałd	1
naknęsać	krakowski	1	Krakowskie – ogólnie	1 ogólnie

Tabela 1. Zasięg terytorialny wariantów fonetyczno-morfologicznych omawianych czasowników

Wariant *knysać* ma największy zasięg: obejmuje część gwar Pogórza (pow. brzeski), gwarę gorczańską (pow. limanowski), podhalańską (pow. nowotarski) i gwary Lubelszczyzny zachodniej. Oboczne *knysić* charakteryzuje gwary południowomałopolskie od Jasielskiego po Żywiecczynę, a także Sandomierskie, Piotrkowskie i Radomskie. Wyrazistą geografie mają też formy oboczne *knycić* / *knychcić* – okolice Nowego Sącza i sporadycznie Limanowskie i Krośnieńskie – oraz *kniysać* – Podhale i Gorce. Pozostałe warianty są rozproszone, przemieszane, występują sporadycznie w różnych gwarach małopolskich.

Dużą wariantywność fonetyczną obserwuje się w gwarze podhalańskiej: *knys-/knys-/kłys-/kłys-*, w gwarach Krakowskiego: *knys-/knęs-/klęs-/klęs-*, Pogranicza wschodniego młodszego (pow. krośnieński i brzozowski): *knys-/knysz-/knys-*,

mniejszą w gwarze gorczańskiej: *kn-/kń-* czy w gwarze Lachów Sądeckich (podegrodzkiej): *knyć-/knychć-*.

Warto się zastanowić, czy wszystkie wymienione formy, a zwłaszcza *klęsić*, *klęsać* odnotowane przez O. Kolberga w okolicach Krakowa w drugiej połowie XIX w., można odnieść do omawianej rodziny wyrazowej. Za takim rozwiązaniem przemawiają dwa argumenty: po pierwsze, wspólne znaczenie ‘mieszać, gnieść, tłoczyć’, po drugie, tożsamy typ zmiany *kn- > kl-*, który zaszedł w wyrazach podhalańskich (por. podh. *knysać / kniysać / kłysać / kłysać*). Również zmiana *kn- > km-*, obserwowana w formach *knysać*, *naknysać / kmysać*, *nakmysać*, ma paralele w innych wyrazach małopolskich, por. np. nazwy kaczęca *kniat / kmiat*, *knieć / kmieć* (KSGP), *kmieć* ‘bogaty chłop’ / *knieć* ‘kmieć, chłop’ (Dejna 1977: 201). Inne wymiany spółgłoskowe *s > ch* (*knychać*), *s > t* (*knytać*), *ś > ć* (*knycić*) można wyjaśnić przekształceniami w gwarach powodowanymi nie tylko procesami czysto fonetycznymi czy różnymi zniekształceniami trudnymi nieraz do objaśnienia, lecz także analogią, por. np. *knychać* ‘mieszać’, semantycznie niewiążące się z *knychać* ‘wydawać głos nosem, szlochając, popłakując’⁹. Z kolei zmianę samogłoskową *y > ę* (*klęsić*, *klęsać*, *skłęsać*) potwierdzają cytowane wyżej przykłady typu *naknęsać*.

6. Jeszcze o semantyce badanych czasowników

Znaczenia czasownika *knyścić* i jego derywatów w gwarach okolic Biecza i Gorlic oscylują wokół przygotowywania ciasta, jego wyrabiania, zagniatania, formowania (na pierogi, kluski, placki itp.), rzadziej ogólnie mieszania, np. herbaty, składników surówek, wyrabiania, np. mięsa, serów, ubijania masła, rozdrabniania, zgniatania ziemniaków; także deptania, nanoszenia błota, niszczenia trawy, zboża itp.

Nieco inaczej przedstawia się semantyka badanych wyrazów po uwzględnieniu materiału leksykalnego gwarowego i dawnego, wyekscerpowanego ze słowników. Precyzyjne omówienie ich znaczeń jest jednak niełatwe, gdyż w większości słowników amatorskich nie przytoczono żadnych kontekstów, co uniemożliwia weryfikację podanej definicji. Jedynie osiem źródeł leksykograficznych zawiera egzemplifikację przykładową. Są to następujące słowniki (w ujęciu chronologicznym): ŁopPSJP I (1893), PracKr (1899), SKarł II (1901), KSGP (materiały nieopracowane, chronologicznie zróżnicowane od końca XIX w. po drugą połowę XX w.), SzewLS (2014), KąśILGiKP (t. IV), KuchRzG (2020), CzesUsz (b.d.). Najczęściej są to nierozbudowane zdania przykładowe. Nawet w materiałach KSGP, w których znajduje

9 Dlatego też nie uwzględniono czasownika *knychać* ‘wydawać głos nosem, szlochając, popłakując’ (SW), *knychać* ‘przymuszając się do płaczu łkanie wydawać’ (SGPK), jako że nie wiąże się semantycznie z omawianym czasownikiem. Przytoczono *knychać* jedynie wtedy, gdy wykazuje tożsame znaczenie ‘mieszać’.

się sześć kart z przykładami, konteksty są niekiedy niejasne, zbyt skąpe, by na ich podstawie można było opisywać użycie badanych wyrazów lub weryfikować ich znaczenie, por. np. „Bedzies mi tu kmyso!” z gwary Ostrowców w powiecie buskim, lub wyraz gwarowy jest jedynie wpleciony w tekst ogólnopolski, por. zapis z Przebieczan w pow. krakowskim (dziś: wielickim): „Gdy orszak cały idzie, to nie utrzymuje wcale porządku, »pokmysani idą«”.

Dokumentacja w słownikach historycznych polszczyzny jest bardzo uboga, opiera się na tych samych źródłach, powtarzają się więc w trzech słownikach (SL, SWil, SW) te same cytaty z pism Żebrowskiego z początku XVII w. Sławski w słowniku etymologicznym dodaje jeszcze przykład z pism Jana z Kijan z tego samego okresu. O obu pisarzach nie mamy pewnych wiadomości, by móc rekonstruować ich „życiorys językowy”.

Nawet pobieżne zestawienie form dawnych i gwarowych pokazuje, że mamy do czynienia z wyrazami zróżnicowanymi co do semantyki. Bardzo wyraźnie wyodrębniają się znaczenia dawne: **knesać** ‘kołysać, wzburzać’ i **knęsać się** ‘poruszać się, obracać się’, nawiązujące do języka czeskiego i słowackiego, por. słowac. *knísať*, *knísať sa* ‘ts.’, czes. dial. *knísať kníšu* ‘kołysać, kiwać, huścić’, *knísať sa* ‘kołysać się, chwiać się’. Nie mają one kontynuacji w polszczyźnie ogólnej wieków późniejszych ani w gwarach polskich. Mogą to być zatem bohemizmy.

Najczęstsze znaczenie badanych dialektyzmów zarówno dawniej, jak i współcześnie to ‘mieszać’ (**knysać** / **knytać** / **knychać** / **knysić** okolice Krakowa, Czchów boch, Bogucin lub, Krościenko Wyżne kroś, Uszew brzes, Szywnałd tar, okolice Gorlic, Bobowa), niekiedy z uściśleniem, np. na Podhalu ‘mieszać gotującą się potrawę’ – **knysać** / **kniysać** / **klysać** / **kłyśać**. Z nim wiąże się odnotowane w gwarze gorczańskiej znaczenie: **knysać** ‘przygotowywać rzadką karmę dla świń’. Definicja o charakterze ogólnym ‘mieszać’ bywa też uzupełniana o inny aspekt: ‘gniecenia, tłoczenia’, por. zarejestrowane przez Kolberga w Krakowskim **kłęsić**, **kłęsać** ‘tłoczyć, gnieść, mieszać’, czy ‘przewracania’, por. **knysić** ‘mieszać, przewracać’ z Tarnowskiego i Rzeszowskiego, ‘brużdżenia’: **knyszać** ‘mieszać, bruździć’ z Domaradza w pow. brzozowskim (też **naknęsać** ‘namieszać, nabruździć’). Nierzadko również omawiane czasowniki stosuje się do określania ‘robienia, ubijania masła’, por. **knysić** ‘robić, ubijać masło’ z Żywieckiego, sporadycznie z okolic Biecza, **knycić** / **knych-cić** ‘ts.’ z Sądecczyzny. Najrzadziej w słownikach pojawia się znaczenie szczegółowe **knysić** ‘gnieść, zagniatą, wyrabiać (ciasto)’ poświadczone jedynie z Borków Nizińskich w pow. mieleckim, powszechne i podstawowe w materiale z okolic Biecza i Gorlic, potwierdzone również w wielu wsiach w pow. jasielskim i krośnieńskim. Wszystkie wymienione znaczenia łączy element ‘mieszania, wyrabiania, ugniatania jakiejś masy i nadawania jej odpowiedniej konsystencji’, np. ciasta, mięsa mielonego, zaprawy murarskiej, błota, gnoju, czyli substancji zwanych w gwarach Pogórza „masnymi”. Nie mają natomiast żadnych poświadczeń słownikowych znaczenia **knysić się** ‘marudzić, guzdrać się, ociągać się’ (drugie znaczenie **knysić się** ‘lepić się,

przywierać, mazać się, choć też niepotwierdzone, wiąże się jednak wyraźnie semantycznie z *knysić*), *sknysić* 'zrobić coś byle jak, nie najlepiej, nieodpowiednio' i czasowniki *wyknysić*, *zaknysić*.

Materiał pomocniczy (porównawczy) pozyskany z 35 innych wsi i uzupełniony kwerendą słowników gwarowych i innych prac, w tym źródeł internetowych, potwierdził funkcjonowanie czasownika *knysić* / *knysać* na prawie całym obszarze dialektu małopolskiego, najczęściej w znaczeniu ogólnym 'mieszać', też 'zagniatać (ciasto)', 'robić – zrobić byle jak' (*knysić* i *sknysić*), rzadko derywatów prefiksalnych. Zwykle osoby starsze wspominały, że tak mówili ich rodzice lub dziadkowie i babcie z Józefowa (Radomskie), Wiązownicy i Zajeziorza (Sandomierskie), Piekar (Piotrkowskie).

7. Podsumowanie

Zgromadzony materiał leksykalny jest bogaty i różnorodny. Wyekscerpowany z różnych źródeł (własne badania terenowe, opublikowane słowniki profesjonalne i amatorskie, różne prace, Internet) pochodzi z 67 wsi i z 12 regionów wskazanych ogólnie (Lubelskie, Krakowskie, Tarnowskie, Rzeszowskie, Limanowskie [gwara gorczańska / zagórzańska], Żywieckie, okolice Czchowa, Gorlic, Nowego Sącza, Pińczowa, Staszowa, gwara Lachów Sądeckich) położonych w 25 powiatach na obszarze dialektu małopolskiego. Łącznie uzyskano 31 jednostek leksykalnych (wariantów fonetycznych i morfologicznych podstawy i formacji pochodnych) zróżnicowanych semantycznie. Bogata jest też ich egzemplifikacja, zwłaszcza pochodząca z eksploracji terenowych (88 przykładów), podczas gdy ze słowników wyekscerpowano 20 cytatów, niekiedy w kontekście na tyle ubogim, że nie umożliwia on weryfikacji znaczenia.

Badane czasowniki należą do warstwy leksyki rzadkiej, wychodzącej z użycia, typowej głównie dla języka najstarszego i starszego, rzadko średniego pokolenia w południowej Małopolsce (Góry, Pogórze, południe Pogranicza wschodniego młodszego, Krakowskie) i na Lubelszczyźnie zachodniej (na zachód od Lublina w stronę Puław). Nieliczne przykłady pochodzą z Małopolski środkowej, z Sieradzkiego i Radomskiego. Symptomatyczny jest brak poświadczeń z Lubelszczyzny wschodniej, gdzie znany jest rzeczownik *knysz*. Przy tak określonej geografii zaskakuje fakt nieuwzględnienia czasownika *knysić* / *knysać* i jego derywatów w *Słowniku gwar małopolskich* (SGM). Jest to przecież wyrazisty dialektyzm o zasięgu prawie ogólnomałopolskim, poświadczony z gwar 25 powiatów historycznej Małopolski. Jeżeli jednak uwzględnia się materiał wyłącznie z KSGP, to wówczas żaden z wariantów nie dominuje i nie spełnia warunków zamieszczenia go w słowniku ogólnomałopolskim.

Na tle innych gwar małopolskich omawiane czasowniki w gwarach okolic Bieczy i Gorlic wykazują się jednolitością formy (brak wariantowości morfologicznej

i fonetycznej), różnorodnością słowotwórczą (funkcji formantów nie omawiano) i semantyczną. Niektórych formacji (*wyknysić*, *zaknysić*) używanych w tej części Pogórza nie potwierdzono w innych gwarach lub występują tam sporadycznie (*sknysić*, *uknysić*). Nie zostały też leksykograficznie udokumentowane pewne ich znaczenia, np. *naknysić* ‘zniszczyć, zdeptać, mieszać z ziemią’, *sknysić* ‘zmieszać’, ‘źle wyrobić, wymieszać (o cieście)’, *uknysić* ‘wymieszać, wyrobić’. Tylko wyjątkowo pojawiło się w innych gwarach małopolskich (jedynie w okolicach Nowego Sącza i Mielca) podstawowe dla czasownika *knysić* w gwarach okolic Biecza i Gorlic znaczenie ‘gnieść, zagniatać; gniotąc jakąś masę, nadawać jej odpowiednią konsystencję; mieszać, wyrabiać (o cieście)’. Porównanie badanych jednostek leksykalnych jest trudne z uwagi na brak kontekstów i skrótowy charakter definicji.

Przeprowadzone badania pokazały, że dawnych form typu *knesać*, *ukneszany* poświadczonych w słownikach historycznych od początku XIX do początku XX w. (SL, SWil, SW), ale opartych na tym samym przykładzie z pierwszej połowy XVII w. (J. Żebrowski), nie powinno się utożsamiać z dialektyzmami *knysić* / *knysać* notowanymi od końca XIX w. do współczesności. Różni je zdecydowanie znaczenie, którego etapy rozwoju trudno byłoby zrekonstruować. Archaizmy *knesać* – *uknesać* to prawdopodobnie bohemizmy, sporadyczne, odnotowane w języku pism zaledwie dwóch autorów z początku XVII w.

Jak już wyżej podkreślono, pełne omówienie badanych dialektyzmów wymaga dalszych badań i odrębnego opisu, w tym analizy nazw własnych z rdzeniem *knys-/knysz-* i apelatywów – rzeczowników typu *knys* ‘gruby kij’, *kniysonina* ‘mieszanina’, *knysok* ‘zakalec’, ‘byle jakie ciasto’, *knysz* (wieloznaczny regionalizm wschodni) – oraz uwzględnienia tła innosłowiańskiego.

Skróty

boch – pow. bocheński; brzes – pow. brzeski; Bug. – Bugaj, czes. – czeskie; dial. – dialektalne; dłuż. – dolnołużyckie; gwar. – gwarowe, kroś – pow. krośnieński; Kwiat. – Kwiatonowice; lub – pow. lubelski; niem. – niemieckie, podh. – podhalańskie, Rac. – Raclawice; Roż. – Rożnowice (dawniej: Rozembark); Sit. – Sitnica; słowac. – słowackie; Strz. – Strzeszyn, Szym. – Szymbark; tar – pow. tarnowski

Źródła

- CZESUSz: T. Czesak, *Słownik gwary miejscowości Uszew*, [on-line:] <https://www.gimnazjum.uszew.pl/prace/577-slownik-gwary-miejscowosci-uszew> (dostęp: 10 IV 2025).
 DULP: K. Dulak-Kulej, *Słownik Jaguliny. Naskif łojców mowa*, Piwniczna Zdrój 2015.
 FLISB: K. Flisiak, *Słownik gwary bogucińskiej*, [on-line:] <https://bogucin.net/2019/slownik-gwary-lokalnej> (dostęp: 10 IV 2025).

- KĄŚILGKP: J. KĄŚ, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. I: A–B, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. II: C–Do, Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz – Nowy Targ 2015, t. III: Do–Gr, Bukowina Tatrzańska – Nowy Targ 2016, t. IV: Gu–Kol, Kraków 2017, t. V: Koł–Mad, Nowy Sącz 2017, t. VI: Maf–Nie, Nowy Sącz 2018, t. VII: Nif–Pap, Nowy Sącz 2018, t. VIII: Par–Pou, Nowy Sącz 2018, t. IX: Pow–Sce, Nowy Sącz 2019, t. X: Sch–Śro, Nowy Sącz 2019, t. XI: Śry–Wych, Nowy Sącz 2019, t. XII: Wyci–Ż, Nowy Sącz 2019.
- KARŁSWO: J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, t. III, Kraków 1905.
- KOBAŚB: R. Kobaka, *Słownik wyrazów i zwrotów językowych w Bobowej i w najbliższych jej okolicach częściej lub rzadziej używanych*, wyd. 2 popr. i poszerz., „Biblioteczka »Rozrywki«”, nr 25, Warszawa 2009.
- KOBGG: J. Kobylińska, *Słownik gwary gorczańskiej (zagorzańskiej)*, Kraków 2001.
- KOLBK: O. Kolberg, *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria VIII: Krakowskie, cz. IV, „Materiały do Etnografii Słowiańskiej”, Kraków 1875.
- KOLBTR: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 48. Tarnowskie – Rzeszowskie, z rękopisów opracowali J. Burszta i B. Linette, red. J. Burszta, Wrocław–Poznań 1967.
- KosCz: W. Kosiński, *Słownik okolic Czchowa*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. VII, cz. 1, Kraków 1914, s. 27–74.
- KSGP: Kartoteka *Słownika gwar polskich* PAN, [on-line:] <https://rcin.org.pl/dlibra>.
- KUCHRZG: R. Kucharzyk, *Rzepiłyńsko godka*, Rzepiennik Suchy 2020, [słownik: s. 61–116].
- ŁOM-Dul: W. Łomnicka-Dulak, *Nadpopradzka dawność. Gwara i kultura górali z okolic Piwnicznej*, Piwniczna Zdrój–Nowy Sącz 2018.
- ŁOPPSJP: H. Łopaciński [ps. Rafał Lubicz], *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego (słownik wyrazów ludowych z Lubelskiego i innych okolic Królestwa Polskiego)*, cz. I: „Prace Filologiczne” 1893, t. IV, zesz. 1, s. 173–279; cz. II: „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 681–976.
- MSGGŚ: B. Cząstka-Szymon, J. Ludwig, H. Synowiec, *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. 1, wyd. 2, Katowice 2000.
- MSGP: J. Wronicz (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009.
- PRACKR: W. Pracki, *Przyczynek do słownictwa ludowego z okolic Krakowa*, „Prace Filologiczne” 1899, t. V, s. 150–158.
- SEBAŃ: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I: A–K, Warszawa 2000.
- SEBR: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, przedruk wyd. 1, Warszawa 1989.
- SEŚL: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II: K–Kot, Kraków 1958–1965.
- SGM: J. Wronicz (red.), *Słownik gwar małopolskich*, t. I–II, Kraków 2016–2017.
- SGŚWYD: B. Wyderka (red.), *Słownik gwar śląskich*, t. XV (KLACZA–KRAWATKA), Opole 2016.
- SIARPIŃ: W. Siarkowski, *Słowniczek gwary ludowej z okolic Pińczowa*, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 1891, t. IV, s. 335–340.
- SKARŁ: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2 popr. i pomn., Lwów 1854–1860 (reprint – Warszawa 1994).
- SZEWLS: Z.P. Szewczyk, *Słownik gwary Lachów Sądeckich (Podegrodzkich)*, Podegrodzie 2014.

- WIETG: A. Wietrzyk, *Słownik gwary Pogórze (z okolicy Gorlic)*, Gorlice–Kraków 2011.
- ZIĘBASZYN: P. Zięba, S. Podraza, A. Mądel, M. Duda, *Słownik gwary Szywnału, Szywnału* 2020.

Literatura

- DEJNA K., 1977, *Słownictwo ludowe z terenów byłych województw kieleckiego i łódzkiego (K)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” XXIII, s. 147–290.
- DROZD T., 2016, *Rogowskie pogaduchy, czyli słownik rogowsko-polski*, Rogi.
- GAJEWSKI B., 1997, *Domaradz. Wieś nad Stobnicą, Domaradz*.
- GRZELAK W., 1965, *Cyganeria z Udziałowej 1908–1913*, Warszawa.
- KARAŚ H., 2020, *Gwara Bugaja na Pogórze (gm. Biecz, pow. Gorlice)*, „Z Prac Towarzystwa Kultury Języka”, Warszawa.
- KARAŚ H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- KARAŚ H., 2024, *O przydatności danych gwarowych w badaniach historycznojęzykowych z zakresu leksyki (na przykładzie gwar Pogórze)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 31 (51), nr 2, s. 99–117, <https://doi.org/10.14746/pspsj.2024.31.2.6>.
- KLICH E., 1919, *Narzecze wsi Borki Nizińskie*, „Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie”, nr 2, Kraków.
- NITSCH K., 1907, *Dwie gwary małopolskie (Krzyszkowice, pow. myślenicki, Świdówka, pow. bocheński)*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności” 2, s. 374–378.

The Verb *knysić* and Its Prefix Derivatives in the Dialect of the Biecz Area in Podgórze in Comparison With Other Dialects Abstract

The aim of this article is to present the ambiguous verb *knysić* meaning i. a. ‘to mix’, ‘to knead, knead, mix, knead (mainly dough)’ and prefixal formations, such as *naknysić*, *poknysić*, *sknysić*, *uknysić*, *wyknysić*, *zaknysić* functioning in the Bugaj dialect of the Pogórze region (Gorlice district) in comparison with other dialects. This verb in other Lesser Poland dialects shows a high variance, cf. e.g. *knysić/knycić/knychcić/klęsić/knysać/knyszać/kniysać/kmysać/klysać/klęsać/knychać/knytać/knysać/klęsać*. The author of the article discusses the state of documentation of the studied words, their variants, meanings, and territorial range. An existing etymological hypothesis is also presented; however, a discussion of the etymology of this verb, unclear as to its genesis, requires further research, taking into account not only other common words and proper names containing the same or formally similar root (e.g. nouns *knys*, *knysz*, local names of the *Knyszyn* type, personal names, e.g. *Knysz*, *Knyszka*), but also a non-Slavic background. However, the data presented in the article may provide important arguments for the etymologisation of the verb in question.